

Ігор КОЛЯДА, Вікторія ПАВЛЮЧЕНКО.
ДОБА ГЕРОЇЧНИХ ПОХОДІВ ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ ПРОТИ
ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКИХ ЗАВОЙОВНИКІВ
(Вступ до історії. 5 КЛАС)

Олександр ТРУХАН. КИММЕРІЙЦІ ТА СКИФИ НА ТЕРИТОРІЇ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (Всесвітня історія, історія України 6 кл.)

Олександр ГОНЧАР. КУЛЬТУРА ТА ВИРУВАННЯ ЛЮДЕЙ ЗА
ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ (Історія Стародавнього Світу, 6 кл.)

Юрій ВОЙЦЕХОВСКИЙ, Елена КУРТСЕИТОВА.
КИЕВСКОЕ ГОСУДАРСТВО
ПРИ КНЯЖЕНИИ ЯРОСЛАВИЧЕЙ (7 кл.)

Тетяна ЧУБУКОВА. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ
СТОЛІТТЯ В ОСОБАХ

Ігор КОЛЯДА,
доктор істор. наук, професор,
Вікторія ПАВЛЮЧЕНКО,
Яна ЩИПЕЦЬ
(м. Київ)

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ НА ТЕМУ: ДОБА ГЕРОЇЧНИХ ПОХОДІВ ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ ПРОТИ ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКИХ ЗАВОЙОВНИКІВ (ВСТУП ДО ІСТОРІЇ. 5 КЛАС)

Тема: Доба героїчних походів запорозьких козаків проти турецько-татарських завойовників.

Мета:

— сформувати в учнів уявлення про період доби героїчних походів; ознайомити з термінами «галера-каторга», «кобзар», «дума»; опрацювати оповідання «Слава на морі»; продовжуємо працювати зі стрічною часу; формуємо уявлення про співвідношення століть і дат; ознайомити учнів з історичними думами;

— працювати з текстом підручника: читати, переказувати, відповідати на питання, складати план; працювати з джерелами; працювати з картами: складати, читати легенду карти; працювати з контурними картами; складати історичний словник; складати історичний портрет за пам'яткою; розташовувати події та дати на стрічці часу;

— виховувати інтерес до історії, патріотизм, любов до Батьківщини, шанобливе та бережне ставлення до пам'яток культури та історії.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення:

1. Власов В.С., Данилевська О.М. Вступ до історії України: Підруч. для 5 кл. загальноосв. навч. закладів. — К.: Генеза, 2009. — 248 с.
2. Реєнт О. П., Коляда І.А. Усі гетьмани України. — Харків: Фоліо, 2008. — 415 с. — (Історичне досьє).
3. Лоза Ю., Погурельська Т. Україна історичний атлас 5 клас. — Київ: Мапа, 2007. — 44 с.
4. Портрет гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.
5. Ілюстрації козацьких чайок та турецьких галер, ілюстрації підручника.
6. Дидактичний матеріал.
7. Робочі зошити.

Основні поняття і терміни:

Думи — це особливий вид народних пісень, які напівпроспівують-напівпромовляють під музичний супровід бандури, кобзи або ліри.

Кобзар — це народний мандрівник співець, який співав народних пісень і грав на кобзі (лірі чи бандурі).

Галера-каторга — тяжке ув'язнення, виснажлива праця.

ХІД УРОКУ

І. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ.

ІІ. ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ ПО ТЕМІ: «ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ТА ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ».

Індивідуальна робота з картками.

КАРТКА № 1

(Прізвище та ім'я)

1. Співставте дату зі століттям. Перші відомості про козаків у писемних джерелах датують 1489 роком. Яке це століття?

- А) I половина XV ст.;
- Б) II половина XV ст.;
- В) XIV ст.;
- Г) XVI ст.

2. Хто головний герой оповідання «Очима чужоземця»?

- А) Козак;
- Б) Історик;
- В) Інженер Болпан;
- Г) Польський шляхтич.

3. Оберіть, хто належав до козацької старшини.

- А) Гетьман, суддя, писар, осавула, обозний;
- Б) Сотник, полковник, довбиш
- В) Кошові отамани, сотники;
- Г) Козаки, полковники, суддя.

4. Розкрийте зміст поняття:

Гетьман — це.....

КАРТКА № 2

(Прізвище та ім'я)

1. Першу Запорозьку Січ на острові Мала Хортиця було засновано у 1556 році. Позначте дату на стрічці часу.

2. Як називається невеличкі легкі козацькі човні, які чудово пристосовані для боїв проти турків?

- А) Чайка;
- Б) Човен;
- В) Корабель;
- Г) Ластівка.

3. Співвіднесіть за допомогою стрілочок.

- А) Гетьман; 1. Держава, якою керують люди, обрані народом
- Б) Клейноди; 2. Хлопчаки, підлітки яких приймали до козацького товариства.
- В) Республіка; 3. Символи-відзнаки козацької влади.
- Г) Джури. 4. Головний старший командував військ.

4. Поясніть значення слова:

Козак — це.....

Групова робота.

Клас ділиться на дві частини. Кожна з них складає свій варіант відповіді на запитання:

Чому Запорізьку Січ називають козацькою республікою? Відповідь обґрунтуйте, знайшовши в тексті домашнього параграфу підтвердження ваших думок.

Фронтальна робота у формі репродуктивної бесіди.

1. Яку назву мала татарська держава, розташована на Кримському півострові? (Кримське ханство.)
2. Як перекладається слово «козак»? (Вільна, озброєна людина.)
3. В якому році згадуються перші відомості про козаків? (1489 р.)
4. Як називаються господарства козаків? (Зимівники.)
5. В якому році було засновано першу Запорозьку Січ? (1556 р.)
6. Хто був засновником першої Січі? (Дмитро Вишневецький.)
7. Кому належала влада на Січі? (Козацькій раді.)
8. Що було символом гетьманської влади? (Булава.)
9. Що було символом влади довбиша? (Литаври.)
10. Що було символом влади судді на Січі? (Печатка.)
11. Який клейнод був символом усього козацького війська? (Корогва Січі — прапор.)
12. Як називали хлопчиків-підлітків, яких прийма-

ли до козацького товариства і навчали військовій справі? (Джури.)

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Вчитель організовує дидактичну гру:

Вчитель демонструє портрет П. Конашевича-Сагайдачного і пропонує оцінку сучасника: К.Сакович написав, що «...слава цього козацького гетьмана може позмагатися з вічністю».

Зараз, для того щоб дізнатися ім'я та прізвище козацького гетьмана, ми пограємо в гру-криптограму.

Ім'я

6	3	7	7	6
П	е	т	р	о

Прізвище

5	6	6	6	9	3	1	4	8
К	о	н	а	ш	е	в	и	ч

1 АБВ	2 ГГД	3 ДЕЕ
4 ЖЗИІ	5 ЙКЛ	6 МНОП
7 РСТУ	8 ФХЦЧ	9 ЩЦЬЮЯ

Але в історії відомий він не лише під своїм ім'ям та прізвищем, а ще і прізвиськом, яке ми зараз дізнаємося відгадавши ребус.

+чний

**Петро Конашевич-Сагайдачний (1570 — 1622 рр).
Гетьман Війська Запорозького (1614 — 1622 рр.)**

Вчитель використовує пояснення при формуванні уявлення про походження прізвища гетьмана.

Конашевич — родове прізвище Петра, а Сагайдачний — прізвисько, дане козаками як вправному лучнику.

Сагайдак — зброя воїна-лучника, який за хвилину випускав понад 10 стріл. Середня дальність польоту стріли від 200 до 500 кроків. Петро з дитинства «привчився натягати лук, зброї й коня з рук не випускати» і був влучним стрільцем, тому і отримав таке прізвисько.

Основні події гетьманування П. Конашевича-Сагайдачного **вчитель** подає, використовуючи стислу характеристику:

Часи гетьманства:

1614 — 1622 рр.

Здійснив такі заходи:

1. У 1614 році під проводом гетьмана козаки здобули укріплену турецьку фортецю Синоп та знищили її зброю та флот.

2. У 1616 році козацькі загони на чолі із Сагайдачним взяли Кафу — величезний невольницький ринок у Криму, де знемагали тисячі бранців з України та інших земель.

1. У 1618 році — московський похід козаків на боці поляків.

2. 1621 рік — вирішальна роль козаків у битві під Хотиним проти Туреччини.

Наслідки діяльності:

1. Стратегія і тактика ведення бою за часів гетьмана Сагайдачного сприяла здобуттю приступом потужної турецької фортеці та невольницького ринку в Криму — Кафи, а також перемозі під Хотиним.

2. Відновлення в Україні православної ієрархії, тобто, було обрано митрополита Іова Борецького. Україна отримала свого вищого духовного зверхника.

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ.

Розповідь вчителя.

Перші два десятиліття XVII ст. увійшли в історію України як доба героїчних походів. В цей час козацтво розпочало активну боротьбу з турецько-татарськими нападниками. Гучну славу здобули козаки своїми морськими походами. Перемоги великою мірою були зумовлені талантом полководця Петра Конашевича-Сагайдачного. Тема сьогоденного уроку: «Доба героїчних походів запорозьких козаків проти турецько-татарських завойовників».

1. Доба героїчних походів.

Робота з картою передбачає постановку дидактичних завдань.

1. Знайдіть на карті р. Дніпро, Хортицьку Січ.

2. Покажіть на карті територію Кримського ханства.

Формування уявлення про татарські напади на українські землі **вчитель** формує за допомогою **образної розповіді**.

Турецько-татарські напади були великим лихом для

українського народу. Кожна навала ставала страшним лихом. Гнобителі підпалювали оселі, зганяли людей з усіх околиць до одного місця, де вирізували старих і непридатних до невольницьких робіт. Немовлят топтали кіннями. Бранців татари ділили між собою. Про ці події співається в народній пісні:

*За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство заграбили,
А миленьку в полон взяли
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть
Коло шиї аркан в'ється,
А по ногах ланцюг б'ється*

При роботі з текстом підручника вчитель використовує ланцюжкове читання.

Гіркою була подальша доля тих, хто потрапив у полон. Бранці втрачали все: дім, сім'ю, Батьківщину, навіть власне ім'я. Їх таврували, як худобу, давали принизливі прізвиська, примушували відмовлятися від своєї віри. Чимало бранців потрапляли на невольничі ринки Криму й Туреччини, де їх продавали заможним чужинцям.

Потрапивши в неволю, полонені були приречені: найчастіше їх чекала виснажлива праця на землі та будівництві. Поневолею козакам судилося довіку веслувати на турецьких галерах-каторгах. Хлопчиків віддавали до султанського війська, де з них виховували бездумно відданих захисників султанського престолу — яничарів.

Про долі невольників із глибоким співчуттям співали кобзарі в піснях та думах.

Поневіряння полонених українців спонукали козаків до завзятіших виступів. На початку XVII ст. козацькі походи проти Туреччини стали особливо вдалими. Саме тому історики називають ті часи добою героїчних походів. Гучну славу здобули козаки своїми морськими походами. Руйнуючи турецькі фортеці й порти, знищуючи ворожий флот, визволяючи бранців, козацтво гартувало власні сили, набувало вищої вояцької майстерності й згуртованості.

Первісне закріплення **вчитель** здійснює шляхом постановки дидактичних запитань:

1. Якою була доля бранців, які потрапили в полон?
2. Яка доля судилася поневолею козакам?
3. Хто оспівував про долю невольників?

Робота з історичними словником

Учні мають занотувати визначення термінів та понять: «думи», «каторга», «кобзар».

Думи — вид народної пісні під акомпанемент бандури, кобзи або ліри.

Кобзар — мандрівник співець народних пісень, грав на кобзі (лірі чи бандурі).

Галера-каторга — тяжке ув'язнення — праця на кораблі.

Групову роботу вчитель організовує при ознайомленні з історичним джерелом та постановкою ди-

дактичних завдань:

1. Які дума та ілюстрація відображає історичні події. Які це події?

2. Назвіть причини лиха, з яким зіткнулися українці.

1 група опрацьовує уривок з історичної думи:

*Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити,
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти,
Котрі молодії —
У полон забрано;
Як заняли, то й погнали
До пана, до хана.*

2 група шукає відповіді на запитання, описуючи малюнок тогочасної хроніки:

— описати, які на вашу думку, зображенні події на малюнку;

— прокоментувати, пояснити точку зору групи на поставлені запитання.

Роботу з текстом підручника вчитель організовує у формі самостійного читання оповідання «Жива історія» та підготовки відповіді на запитання: **Яка головна мета морських походів козаків?**

Гетьманові Петру Конашевичу-Сагайдачному належала провідна роль у втіленні ідеї активної боротьби проти турецько-татарських нападників. Талановитий козацький полководець ставив за мету не лише захищатися від спустошливих набігів завойовників, а й перенести руйнівні воєнні дії на їхню територію. Це давало змогу істотно послабити військову могутність Османської імперії, а також убезпечувало господарство українських прикордонних земель від неминучих під час війни руйнувань. Крім того, під час нападу на турецькі міста й фортеці козаки визволяли сотні, а часом і тисячі полонених, адже у визволенні з турецько-татарської неволі християнського люду вони вбачали головну мету своїх морських походів.

2. «Слава на морі».

Робота з оповіданням «Слава на морі» у формі ланцюжкового читання.

СЛАВА НА МОРІ

Стогне Дніпро, перетятий важкими ланцюгами й кутими брамами, кидає могутні хвилі, аби здолати ті перепони. Та піддані турецького султана лаштують нові, обплутуючи залізним павутинням річку. Бо ж несуть її води до турецьких берегів легкі козацькі чайки, що завдають володареві Чорного моря болючих ударів: руйнують фортеці, нищать галери, визволяють тисячі турецьких бранців. Ото к розставили турки у Дніпрових водах металеві сіті, сподіваючись на гарне полювання. Адже знають достеменно, що планують запорожці на чолі з гетьманом Сагайдачним і цього разу вирушити в море. Козаки й справді лаштувалися до морського походу. Січ перетворилася на величезну корабельню, де кожен мав роботу: одні обрубували гілля зі стовбурів лип і верб, інші видовбували середину, ще якісь закріплювали дубові ребра, а на них нашивали дубові дошки. Частина січовиків готувала зброю на козацькі човни, хтось порякував біля вітрил і захисних лаштунків в'язанок очерету, якими обкладали готове судно. Ті в'язанки мали утримувати його на воді та захищати від ворожих куль і ядер. Будівництво козацького флоту посувалося швидко: за півмісяця шістдесят січовиків повністю споряджали корабель до походу. У призначений день 1616 р. легко-рилі чайки були готові відле-

тіти до турецьких берегів. Цього разу козаки для нападу обрали місто Кафу. Лиху славу мало те місто серед українців: у ньому розташовувався найбільший невільницький ринок Криму. Для багатьох бранців саме з того міста починалася довга дорога неволі.

Очерет і темна ніч захищали козаків. Але як обминути залізні ланцюги?

— Не хвилюйся, джуро, є в запорожців хитрість на турецькі сітки, — пояснював новакові бувалий козак.

Уночі понад Дніпром зчинилася страшна гуркотнява: то гунали в залізні ворота, з брязкотом рвали металеві перешкоди стовбури десятків могутніх дерев, що їх козаки пустили течією перед себе. Турки, вирішивши, що то довгоочікуваний козацький флот, почали стріляти в темряву.

Коли ж стрілянина вщухла, запорожці, що ховались у плавнях, у цілковитій безпеці рушили далі.

Багато козаків уперше брали участь у морському поході. Тож дивувалися вони, як їхні маленькі суденця зможуть переважити 1 ти добре озброєні важкі турецькі галери-каторги. Але не раз і не двічі протягом походу на Кафу мали змогу переконатися недосвідчені козаки, що не даремно зажив слави морського полководця гетьман Сагайдачний. Зрозуміли вони, що все — навіть невеликі, зате рухливі й вертляві чайки — має свої переваги. Адже козацькі човни, що ледь здіймалися над хвилями, були непомітними на морі й тому могли зненацька підпливати до і ворожих кораблів, швидко оточувати й захоплювати їх.

Обмірковуючи кожну майбутню битву, гетьман Сагайдачний використовував знання й досвід багатьох поколінь запорожців. Хіба ж не розумно починати битву на заході сонця, та ще й так, щоб останні промені були за спиною козаків?! Сонце сліпило очі ворогові, а сонячні відблиски на воді служили чи не найкращим маскуванням серед морської рівнини.

Досвідчені козаки передавали знання, здобуті в боях, тим, які, можливо, вирушать під козацьким прапором у наступний похід. Так зростала й множилася морська слава гетьмана Сагайдачного, збагачуючи військовий досвід козацтва, підносячи його віру у власні сили.

Первісне закріплення вчитель організовує у формі репродуктивної бесіди

1. Хто на чолі козацького війська?

2. Знайдіть у тексті оповідання й прочитайте як козаки готувалися до морського походу.

3. Чому козаки обрали місцем нападу турецьке місто Кафу?

Формування уявлення про козацьку чайку шляхом використання аналітичного опису:

Вчитель демонструє ілюстрації козацьких чайок та галер. Учні розглядають ілюстрацію в підручнику «Козацькі чайки атакують турецьку галеру».

Запорожці в «чайках» нападають на турецьку галеру. Ілюстрація «чайки» запорозьких козаків з книжки Гійома Левассера де Боплана 1660 р.

Козацькі чайки:

— Довжина — 15,5—21,5 м, ширина й висота бортів — до 4 м, а отже вони були швидкими і непомітними на морі, тому могли зненацька підпливати до турецьких галер, швидко оточувати і захоплювати;

— Човен у вигляді величезної видовбаної колоди з верби або липи по бортах обшитої дошками для того, щоб він добре тримався на воді;

— Міцно спаяні дошки обтягували липовою корою і обливали смолою. Потім ззовні по обох боках прив'язували снопи очерету, які не дозволяли човну затонути навіть тоді, коли він наповнювався водою. Вони також охороняли екіпаж від куль;

— На чайках було два стерна, спереду і ззаду, щоб не треба було повертати; була й цюгла для вітрил, але козаки надавали перевагу веслам. З кожного боку чайки мали по 10—20 весел. Крім веслярів, на човні могли розміститися 50—70 озброєних козаків та 2—6 фальконетів (гармати калібром 30 мм), порох, свинець, ядра, харчові продукти.

Організація роботи з текстом підручника: самостійне читання учнями рубрики «Люди і долі».

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний належить до тих людей, які ще за життя здобувають славу і прихильне ставлення своїх сучасників. Усі мали Сагайдачного за визначного лицаря, тому так болісно сприйняли в Україні звістку про його смерть: гетьман помер у квітні 1622 р. через поранення, отримане в битві. А невдовзі в друкарні Києво-Печерської лаври вийшла книжка з віршами, що їх виголошували на похороні Сагайдачного. Прикметно, що головна ідея тих віршів, усупереч сумній події, у зв'язку з якою вони були створені, життєствердна. Слава Сагайдачного така велика, що не владний над нею час, і доки гратимуть водами Дніпро й Дністер, на думку автора, вона житиме в пам'яті людській. У книжці віршів привертають увагу ілюстрації. Їх три. На одній зображено козака з мушкетом і шаблею — герб Війська Запорозького. Друга є портретом самого гетьмана Конашевича. Це зображення дає змогу краще уявити зовнішність гетьмана за останніх років життя. Третя ілюстрація теж унікальна. На ній — здобуття запорожцями Кафи 1616 р. Це було перше зображення воєнної події в українських друкованих книжках.

Аналіз ілюстрацій до тексту підручника «Герб Війська Запорозького», «Гетьман Сагайдачний на коні», «Здобуття Кафи запорожцями» **вчитель** організовує у формі **фронтальної роботи** з класом за запитаннями:

1. *Яка причина смерті гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного?*

2. *Знайдіть в тексті і зачитайте які три ілюстрації зображено у книжці віршів.*

3. *Що було зображено на гербі Війська Запорозького.*

4. *Який гетьманський знак зображено на гравюрі?*

5. *Використовуючи ілюстрацію «Здобуття Кафи запорожцями», розкажіть про похід гетьмана Сагайдачного на Кафу.*

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО НА УРОЦІ.

Вчитель проводить дидактичну гру: розв'язування кросворду «Доба героїчних походів».

1. Прізвисько гетьмана, що походить від зброї — лучника (Сагайдачний).

2. Козацький човен (Чайка).

3. Народна пісня, виконана під музичний супровід бандури (Дума).

4. Народний мандрівний співець (Кобзар).

5. Турецький човен, яким керували бранці (Галера).

6. Татарська назва сучасного міста Феодосія (Кафа).

Узагальнююча бесіда за запитаннями.

1. *Що вам відомо про турецько-татарські набіги на територію України?*

2. *Що таке доба героїчних походів?*

3. *Чому героєм українських народних пісень є гетьман П. Конашевич-Сагайдачний?*

VI. ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ.

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ.

Узагальнення вчителя.

Турецько-татарські набіги завдали чимало лиха українцям. Мужніми оборонцями рідної землі стали запорозькі козаки. Вагому роль в організації козацтва для боротьби з нападами відіграв Петро Конашевич-Сагайдачний. Ім'я якого стоїть в одному ряду з найвидатнішими постатями українського народу. Він був талановитим полководцем, розумним дипломатом, але перш за все — людиною, яка глибоко й цілком була перейнята любов'ю до рідного краю.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ.

Опрацювати § 13 [С. 97—102] підручника («Доба героїчних походів»):

— Підготувати відповіді на запитання в кінці параграфа;

— Самостійно підготувати відповідь на запитання до оповідання «Слава на морі».

— Чому гетьмана Петро Конашевич-Сагайдачний зажив слави морського полководця?

— Уявіть, що ви бранець міста Кафа, складіть похвалу гетьману Петру Конашевичу-Сагайдачному.